

Yanıltıcı Gıda Yayınlarına Karşı Yasak mı Yoksa Etik mi?

Prohibition or Ethics Against Misleading Food Communications?

İlkay YILMAZ^a, Aziz EKŞİ^b

Özet: Yanıltıcı yayınların gıda güvenliğini tehdit eden faktörlerden birisi olduğu bir gerçektir. Sosyal medyanın yaygınlaşması ile bu tehdit etkisini giderek artırmaktadır. Özellikle gıda konusunda uzman olmayan kişilerin bilim etiğine aykırı açıklamaları, toplumu hatalı yönlendirmektedir. Bu olgu bir yandan üreticiyi, işleyiciyi ve tüketiciyi, diğer yandan da ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Bunun azaltılması için, son zamanlarda, yasaklayıcı bir yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Oysa bunu önlemenin en etkili yolu medya etiği kapsamında kanıta dayalı tartışma ortamının oluşturulması ve bilim etiğine uygun her görüşün yer verilmesidir. Ayrıca topluma bağımsız ve tarafsız bir bilim kurulundan güvenli bilgi desteği sağlanması da gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Gıda; etik; yayın; yasak

--

Abstract: It is a fact that misleading communication is one of the factors that threaten food safety. With the widespread use of social media, this threat is increasing its influence gradually. In particular, statements of non-experts against scientific ethics mislead the society on food. This phenomenon adversely affects the producer, processor and consumer on the one hand, and the national economy on the other. To mitigate these effects, a prohibitive approach seems to have come to the fore. However, the most effective way to prevent these adverse effects is to create an evidence-based discussion environment within the scope of media ethics and to include every opinion within the scope of scientific ethics. It is also necessary to provide reliable information to the public from an independent and impartial scientific committee.

Keywords: Food; ethics; communication; prohibition

GİRİŞ

Yeterli, besleyici ve güvenli gıdaya ulaşılması bir insan hakkı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısı ile bunun sağlanması başta kamu olmak üzere tarım ve gıda ile ilgili her kurum ve kuruluşun başlıca görevlerinden biri olmalıdır. Bunu sağlamanın birinci koşulu gıda üretiminin yeterli olması, ikinci koşulu insanların yeteri kadar gıdaya erişebilmesi, üçüncü koşulu ise gıdaların güvenli olmasıdır.

Gıda güvenliği uygulamasının amacı, gıdaların sağlığa zararlı olma potansiyeli taşıyan tehlike ve risklerinin önlenmesi veya olabildiğince azaltılmasıdır. Bu anlamda fiziksel, kimyasal ve biyolojik tehlikelere odaklanılmaktadır. Ancak son yıllarda buna yanıltıcı bilgiler ve haberler de eklenmiştir. Bu haberler uyarıcı olabildiği gibi insanların tükettiği gıdalardan gereksiz yere kuşku duymasına ve güvenli olsa bile bazı gıdaları tüketmekten kaçınmasına da yol açmaktadır. Dolayısı ile bu olgunun gıda güvenliği kapsamında da tartışılması gereklidir.

^aİstanbul Ayyansaray Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye,
✉ ilkayyilmaz@ayvansaray.edu.tr

^bİstanbul Ayyansaray Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye

Gönderim Tarihi: 07.12.2020 • Kabul Tarihi: 15.12.2020

Alanında uzman olmayan kişilerin medya organlarında yaymış oldukları yanlış bilgilendirmeler oldukça hızlı bir şekilde doğru bilgilerin yerini almaktadır. Özellikle görsel medyada (televizyon, sosyal medya vb.) oldukça yoğun bulunan yanlış ya da eksik bilgilerin toplum tarafından çok hızlı bir şekilde benimsendiği görülmektedir (1). Televizyon, internet ve sosyal medya gerçek zamanlı bilgi yayımı için yaygın, büyük ölçekli ve kullanımı kolay bir platform haline gelmiştir. Kasıtlı veya kasıtsız gerçektışı haberler, bilgiler ve söylentiler sosyal medyada ve internet ortamında bilgi kirliliğini arttırmaktadır (2). Geçtiğimiz on yılda, dünya nüfusunun geniş bir yelpazesinde sosyal medyanın hızla benimsenmesine tanık olunmuştur (3). Sosyal medyanın hayatımızın her alanına girmeye de devam etmesi kaçınılmazdır (4).

Gündemdeki yanıltıcı bilgi ve haberlerin birçoğunun gıdaya ilişkin olduğu bir gerçektir. Her mecrada devam eden bu tarz yanıltıcı yayınları engellemek için yasaklayıcı bir yaklaşımla hazırlanan yasa teklifi bu konuyu tartışma gündemine taşımıştır. Bu yaklaşım medyaya; “insan sağlığını etkileyecek gıdaların piyasaya sürülmesine, satışına ciddi yaptırımlar getiren ve gıda bilim kurulu kurulmasını öngören yasa teklifinin TBMM’de görüşülüyor” diye yansımıştır. İlk bakışta oldukça olumlu bir izlenim bırakmaktadır. Çünkü; yanıltıcı yayın herkesin yakındığı bir olgudur ve etkisizleştirilmesi olumlu bir çabadır. Ancak bu teklifin özellikle yanıltıcı yayın yasağına odaklandığı kısa sürede anlaşılmıştır. Yanıltıcı yayın kavramı netleşmediği, sınırları açıkça çizilmediği ve sivil toplum kuruluşlarının görüşlerini özgürce açıklayabilmesi konusundaki soru işaretleri taşıdığı için “gıda konusunda yanıltıcı yayınlara ceza öngören maddeler” yeniden düzenlenmek üzere geri çekilmiştir.

Yanıltıcı gıda yayınlarının böyle bir yasal düzenlemeden dolayı tekrar gündeme gelmesi ile oluşan tartışma ortamı böylece şimdilik son bulmuş gibidir. Fakat bu, yasa tasarısının tekrar gündeme gelmeyeceği anlamına gelmemektedir. Kaldı ki bu konu yasa tasarısından bağımsız olarak da önem taşımaktadır. Bu makalede, gıda, medya ve bilim etiği kapsamında yanıltıcı yayınlara karşı yasakların mı yoksa etik kuralların mı etkili olacağı tartışılmaktadır.

GIDA ETİĞİ VE MEDYA İLİŞKİLERİ

Etik terimi Yunanca ethos yani “töre” sözcüğünden türemiştir. Değerler felsefesinin dalı olan etik, felsefenin üç ana dalından (varlık, bilgi ve değer) biridir. Etik batı geleneğinde zaman zaman ahlak felsefesi olarak da tanımlanmıştır. Çünkü etik daha çok ahlak üzerinde konuşmakta, sorgulamakta, tartışmakta, düşünmekte ve yargılamaktadır. Ancak ahlak daha çok yöresel düzeyde değerlendirme içerirken etik evrensel düzeyde geçerli bir kavramdır. Daha doğrusu etik ilkeler, evrensel kabul gören kurallardır.

Etik çok sık kullanılan kelimelerden biridir ve pek çok metinde yer almaktadır. Çoğu insanın “etik davranışın” neyi vurguladığı hakkında fikri vardır. Bu fikir genellikle “bir şeyin iyi yapılması” anlamındadır. Bu nedenle derinliğine etik araştırmalarda, bu yüzeysel ve basit görünen anlamının altında “doğru şeyi yapmanın” ahlaki felsefeye dayandırılan etik kuralları tanımlanmaktadır. İnsanların klasik erdemleri de adalet, sağduyu, güven ve sabır gibi davranışları kapsamaktadır (5).

Gıda etiği ise çeşitli katmanlardan ve süreçlerden oluşan tarım ve gıda sisteminin değer sorunlarını incelemektedir. Gıda sisteminin insanın, toplumun ve doğanın refahı doğrultusunda daha adil, paylaşımcı ve sürdürülebilir bir biçimde dönüştürülebilmesi ancak etik farkındalıkların ve duyarlılıkların odağa alınmasıyla olanaklıdır (6).

Yeri gelmişken gıda profesyonelleri ile ilgili etik kuralların da vurgulanması gereklidir. Çünkü gıda tüketiminin, bireylerin sağlığı ve refahı ve dolayısıyla ulusal ekonomi üzerinde doğrudan etkisi vardır. Halkı modern gıda kaynaklarının güvenliği, kalitesi, sağlıklılığı ve besin değeri konusunda bilgilendirme ihtiyacı giderek artmaktadır. Gıda zincirindeki profesyonellerin tüketicilere karşı artan bir sosyal sorumluluğu vardır. Herhangi bir iş profilinde çalışan gıda endüstrisi profesyonellerinin nihai sorumluluğu tüketicilere karşıdır. Gıda endüstrisi profesyonellerinin çalışmaları; tüketicilerin sağlığı, doğal kaynakların korunması ve hatta toplumun örgütlenme

biçimi üzerine de etkilidir. Bu nedenle, bu sektörde çalışan profesyonellerin faaliyetlerini en yüksek etik standartları takip ederek yürütmeleri çok önemlidir (7).

Gıda profesyonelleri mesleklerini icra ederken, dürüstlüğü ve haysiyeti ile herhangi bir baskıdan kaçınarak mesleki ve bilimsel bağımsızlıklarını koruyacak şekilde davranmalıdır. Mesleki standartların korunmasına ve bunların yararlılığının ve etki alanlarının genişletilmesine yardımcı olacak şekilde bilimin geleneksel değerlerini ve gıda bilimi ve teknolojisi mesleğinin itibarını ve saygınlığını desteklemelidir.

Gıda profesyonellerinin tüketicilere karşı sorumlulukları da ilgilendikleri herhangi bir yiyecek veya içeceğin bütünlüğü ve güvenliği konusundaki kamu çıkarını korumak, gıda güvenliği ve sağlıklı beslenmeye ilişkin temel gerçekler hakkında halkın bilgisinin geliştirilmesine katkıda bulunmak, gıdaların kalite ve güvenliğini tehlikeye atan veya tüketicinin sağlığı için tehlikeli olan durumları yetkili makamlara bildirmektir. Ayrıca ekonomik ve sosyo-kültürel büyümeyi teşvik ederek, yenilikçi teknolojilerle yerel ürünlerin ve zanaatların geliştirilmesini ve endüstriyel gelişmeyi teşvik etmek, tüketicinin sıhhi güvenliğini ve sağlığını garanti altına almak için herhangi bir şekilde üretim yöntemlerini kullanmak ve çevreye karşı sorumluluğunu kabul edip doğal kaynakların etkin kullanılmasına ve minimum gıda israfına aktif olarak katkıda bulunmaktadır.

Gıda etiği; gıda bilimi ve teknolojisi profesyonellerine medya ile ilişkiler konusunda da önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluklar yanıltıcı bilgilerin önlenmesi açısından oldukça anlamlıdır (8):

- Her türlü etik kurala uyararak gıda güvenliği ve sağlıklı beslenmeye ilişkin temel gerçekler hakkında halkın bilgisini geliştirin.
- İster sözlü veya basılı yayın yoluyla ister radyo veya televizyon yayınlarıyla veya başka yollarla olsun, profesyonel yayınların tamlığını sağlayın.
- Yanıltıcı veya hileli reklam veya ürün sertifikasyonunun onaylanması yoluyla mesleki statünün etik olmayan bir şekilde sömürülmesinden kaçının.
- Profesyonel sıfatla hareket ederken veya açıklama ve tavsiyelerde bulunurken objektif ve adil olun.
- Açıklamalarda ve röportajlarda; müşterilerinin gizli bilgilerinin korunmasını gözeterek ve meslektaşlarına karşı rekabetçi tutumlardan kaçınarak denge ve ölçü kriterlerini kullanın.

Yanıltıcı haberlerin oluşmaması ve yayılmaması açısından gıda bilimi ve teknolojisi alanındaki profesyonellerin uyması gereken bu kurallar kuşkusuz değerlidir. Fakat bilim insanlarının içselleştirmesi gereken bilim etiği kuralları da önemlidir. Bunların en önemlilerinden biri de bilim insanının uzmanlık alanında ve kanıta dayalı konuşmasıdır. Medya etiği ise, haber veya bilginin kamuoyu ile paylaşılmasında farklı görüşlere de yer verilmesi açısından önemlidir.

YANILTICI GIDA YAYINI VE YASAL SÜREÇ

Daha sonra geri çekilen bir yasa teklifi ile ilgili yasama süreci, bir yetkilinin “gıda bilim kurulu oluşturulacağını ve yanıltıcı haberlerin bu kurul tarafından denetleneceğini” açıklaması ile başlamıştır. Hemen ertesi gün “gıda, tarım ve orman alanında bazı düzenlemeler” yapılmasına ilişkin torba yasa tasarısı ile TBMM Başkanlığı’na verilmiştir. Tasarı bir hafta içinde ilgili komisyonda görüşülmüş ve kabul edilerek TBMM genel kuruluna sevk edilmiştir.

Yanıltıcı yayın yasağı, 35 maddelik bir torba yasa önerisi içinde yer almaktadır. Bu 35 maddeden yalnızca 4’ü gıda güvenliği ve bu alandaki yanıltıcı yayınların yasaklanması ile ilgilidir. Öncelikle 5996 sayılı yasanın 3.maddesine eklenen 79. paragraf ile yanıltıcı yayın; “*Her türlü iletişim aracı ile gıda güvenliği ve güvenilirliği hususunda tüketicide endişe, korku ve güvensizlik yaratarak tüketicinin tüketim alışkanlıklarını olumsuz etkileyen gerçeğe aykırı her türlü yayın*” olarak tanımlanmaktadır. Daha sonra bu yayınlara; aynı yasanın 24.maddesine

eklenen 5.fıkra ile yayın yasağı getirilmektedir... Yasanın 40.maddesinin 1.fıkrasına eklenen (r) bendi ile ise; “yanıltıcı yayın yapan kişilere 20 000- 50 000 TL **idari para cezası**” verilmesi öngörülmektedir.

İdari yaptırımları uygulamakla 5996 sayılı yasanın 42/2. maddesine göre Tarım İl Müdürü yetkilidir. Tarım İl Müdürü bu yetkiyi Tarım İlçe Müdürü’ne de devredebilmektedir.

Böylesine önemli bir yasa tasarısı ilgili taraflarca ve meslek kuruluşlarca yeteri kadar tartışılmamıştır. Bunun başlıca nedeni, düzenlemenin bir torba yasa içerisinde yer alması ve gözden kaçmasıdır. İlk bakışta olumlu bir düzenleme gibi gözükmesine rağmen göz ardı edilen ise yasaklama ile yanıltıcı yayınların ne ölçüde önleneceği ve yasağın nerede duracağıdır. Yasakların, çoğu kez yanıltıcı haberin kaynağı olan kişiye ve yayın organına ilgiyi artırdığı da bir gerçektir. Zamanla yasakların kapsama alanının genişlediği de bilinmektedir.

HANGİ YAYIN YANILTICI

Medyada yer alan haberlerin aksine yasa teklifinde “gıda bilimi kurulu” diye bir oluşumdan söz edilmemektedir. Böyle bir kurul olsa bile bu cezayı vermesi gereken (Madde 42) Tarım İl Müdürü’dür. Yanıltıcı yayının yasadaki tanımına göre; karar verilirken, yayının önce gerçeğe aykırı olup olmadığı, sonra tüketicide korku, endişe veya güvensizlik yaratıp yaratmadığı ve ayrıca tüketim alışkanlıklarını olumsuz etkileyip etkilemediğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece Tarım İl Müdürü’ne gerçekten ağır bir yargı görevi yüklenmektedir. Yasa teklifinde yasal bir bilim kurulu olmadığına göre bu görev kendisine düşecektir.

Örneğin; bir yayında, “*ambalajlı yoğurdun koruyucu madde içerdiğinden*” söz edilmektedir. Yoğurda koruyucu madde katılması Türk Gıda Kodeksi’ne göre yasak olduğu için bu ifadenin “yanıltıcı” olup olmadığının değerlendirilmesi zor değildir. Eğer analize dayalı kanıt varsa haber yanıltıcı değildir. Yoksa yanıltıcıdır.

Başka bir yayında; “ekmeğin insan sağlığına zararlı olduğundan” söz ediliyor. Bilimsel araştırmalara göre insanların yüzde doksanının ekmele bir problemi yoktur. Fakat ekmeğin içerdiği gluten (daha doğrusu glutenin gliyadin fraksiyonu) bazı insanlarda çölyak vb başka sağlık problemlerine yol açabilmektedir. Bu yayının yanıltıcı yanı varken “yanıltıcı” olarak tanımlanmasının da yanıltıcı bir yanı da olacaktır.

Bir yayında da “*organik gıdalarda fosfor miktarının konvansiyonel gıdalardan daha düşük olduğu*” ileri sürülmektedir. Yapılan inceleme sonunda konu hakkında 83 yayına rastlanmaktadır. Bu yayınların 55’inde organik gıdaların, 37’sinde konvansiyonel gıdaların daha fazla fosfor içerdiği ve 10 yayında ise her gıda grubunda fosfor miktarının eşit olduğu saptanmaktadır. Bu gerçekler ışığında söz konusu yayının ya da iddianın yanıltıcılığı hakkında karar vermek kolay değildir (9).

Öte yandan bir uzman bir yayınında; “*bir ilde gıda kontrolünün yeterli olmadığından*” söz etmektedir. O ilin Tarım İl Müdürü, kendisi ile doğrudan ilgili bu yayını kuşkusuz yanıltıcı bulacak ve ceza uygulayacaktır. Örnekler de böylece arttırılabilmektedir. Bu tanımın sınırları açıkça çizilmeli ve gerçeğe aykırı yayınlar ifadesi netleşmelidir. Yoksa yanıltıcı yayın yasağının kapsamının genişlemesi ve sansüre dönüşmesi kaçınılmazdır.

Yasada olmayan ama haberlerde bir bilim kurulunun 5996 sayılı yasanın 43. maddesine dayanılarak kurulacağından söz edilmektedir. Bu kurulun; “yanıltıcı yayınları belirleyeceği ve bu yayınları yapan kuruluşlara ve kişilere cezai yaptırım uygulanmasını sağlayacağı” vurgulanmaktadır. Bu yolla oluşturulacak kurulun yasallığı tartışmalıdır.

Öte yandan, AB’ye uyum kapsamında hazırlanan 5996 sayılı yasa 2010 yılından beri yürürlüktedir. Bu yasa esas olarak gıda güvenliğinin sağlanmasını amaçlamakta ve bunun için “risk analizi”ne dayanılmasını zorunlu kılmaktadır (Madde 26/1). Risk analizi; risk değerlendirme, risk yönetimi ve risk iletişimi olmak üzere üç halkadan oluşmaktadır. Birinci halka; geçerli ve olası risklerin bilimsel bir yaklaşımla ve kanıta dayalı olarak değerlendirilmesidir. Risk yönetimi kapsamında alınan önlemlerin bu değerlendirmeye dayanması gerekmektedir. Risk iletişimi, risk değerlendirmeleri ve alınan önlemler konusunda halka doğru bilgilerin verilmesini kapsamaktadır (10).

Risk değerlendirme bilimsel bir süreçtir ve gıda bilimi kurulu öncelikle bu önemli süreç için gereklidir. Kurulun bağımsız, tarafsız, çok disiplinli olması genel bir kuraldır. Öncelikle zoonotik hastalık, patojen bakteri, viral enfeksiyon, mikotoksin, pestisit kalıntısı, proses kontaminasyonu gibi gıda kaynaklı yaşamsal tehlike ve riskler bu kurulca değerlendirilmelidir. Bu yaşamsal işlevin unutulmaması bilim kurulunun “yanıltıcı yayın yasağı” kapsamında gündeme gelmesi gerçekten ilginçtir!

Yanıltıcı yayın veya bilgi kirliliğinin önlenmesi de kuşkusuz önemlidir. Fakat bu kapsamdaki risklerin azaltılması yasakla değil tam tersine gıda, bilim ve medya ile ilgili etik değerlerin ve kanıta dayalı tartışma ortamının korunması ile ilgilidir.

SONUÇ

Gıda güvenliğine bütüncül yaklaşılması ve yalnızca yanıltıcı yayın için bir “gıda bilimi kurulu” oluşturulması “gıda bilimi kurulu” değil de “gıda sansür kurulu” olacağını göstermektedir. Doğru olan; gerçek anlamda bir “**gıda bilimi kurulu**” veya “**gıda güvenliği kurulu**” oluşturulmasıdır. Gıda güvenliğine ilişkin güncel ve olası bütün risklerin (yanıltıcı yayın dâhil) bu kurulca değerlendirilmesidir. Yasaktan değil farklı görüşlerin kanıta dayalı olarak tartışılmasından yana olunmasıdır. Güvenli bir kurul tarafından topluma bilgi desteği sağlanmasıdır. Bu bilgi kirliliğinin önüne geçmek için öncelikle medya araçlarının resmî kurumlarca kontrol edilmesi ve etik medya anlayışının benimsenmesi gerekmektedir. Bununla beraber gıda alanında çalışan akademik ve resmî kurumların; makale, kitap vb. yanında toplumun büyük çoğunluğuna ulaşabilecek şekilde görsel (kamu spotları vb.) ve özellikle sosyal medyada sık sık yer almaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Korukluoğlu M, Özoğlu Ö, (2019). Gıdada Bilgi Kirliliği Ve Medyanın Rolü/ Information Pollution in Food And The Role Of The Media, 2. Uluslararası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi, 24- 25 Ekim 2019/ İzmir, Türkiye, 154-156
2. Meel P, Vishwakarma, DK. (2019). Fake news, rumor, information pollution insocial media and web: A contemporary survey of state-of-the-arts, challenges, and opportunities. Expert Systems with Applications, 153
3. Demographics of Social Media Users and Adoption in the United States, Pew Research Center. (2018). URL:<http://www.pewinternet.org/fact-sheet/social-media/> (Erişim Tarihi 20.11.2020).
4. Farouk S, Sparks MA. (2020). Editorial commentary: The public physician in cardiology: The solution to information pollution. Trends in cardiovascular medicine. Jan; 30(1):36
5. Vural H. (2015). Tarım ve Gıda Güvenliğinde Etik İlkelerin Önemi Journal of Agricultural Faculty of Uludag University. Cilt 29, Sayı 2, 193-202
6. Taluğ C, (2019). Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Bülteni 5. sayı.
7. Track Fast (2009). Training Requirements and Careers for Knowledge-based Food Science and Technology in Europe. FP7 KBBE 227220 <https://www.trackfast.eu> (Erişim Tarihi 21.11.2020)
8. URL: https://www.iseki-food.net/general/code_of_ethics Erişim Tarihi: 03.12.2020
9. Worthington, V. (2001). Nutritional quality of organic versus conventional fruits, vegetables and grains. The Journal Of Alternative And Complementary Medicine,7(2), 161-173.
10. 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu. URL:<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/06/20100613-12.htm>